

Olteanu Lucián Líviusz

PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem BTK Neveléstudományi Doktori Iskola

A pályaválasztás rendszerelméleti nézőpontból

Számos pályafejlődéssel foglalkozó tanulmány a pályaválasztással kapcsolatos döntésképtelenséget – a hivatásválasztással kapcsolatos döntéshozási képesség hiányát – az interperszonális és intraperszonális folyamatokkal hozza összefüggésbe. A rendszerelmélet segíthet fényt deríteni az ezen kapcsolatok mögött meghúzódó folyamatokra. A Rendszerelméleti Keretnek (System Theory Framework, STF) két alrendszere van: a kontextuális rendszer (pl. szülők, baráti társaság) és az individuális rendszer. Ez a komponens azonosítja be az egyén és a kontextus között, valamint ezeken belül lejátszódott folyamatok visszatérő interakciójának jelenlétét. Az eddigi kutatásokon alapuló tudás, mely megmutatja, hogy a szülőkhöz, testvérekhez és kortársakhoz fűződő viszony hogyan befolyásolja azt, hogy az adott személy miként hozza meg pályaválasztással kapcsolatos döntését, valamint hogy mennyire tart ki e döntése mellett, segítségére lehet a tanácsadóknak abban, hogy megtervezzék a pályatervezést célzó intervenciót.

Bevezetés

A pályaválasztás jelentős döntés az emberek életében. A pályafejlődéssel foglalkozó számos tanulmány a pályaválasztással kapcsolatos döntésképtelenséget – a hivatásválasztással kapcsolatos döntéshozási képesség hiányát – interperszonális és intraperszonális folyamatokkal hozza összefüggésbe. A közelmúltig csak kevés kutatás foglalkozott a fent említett területtel, és csak annyit állapítottak meg, hogy létezik ilyen kapcsolat. Leong és Chervinko (1996) például pozitív összefüggésre bukkant a pályaválasztási döntésképtelenség és bizonyos személyiségjegyek között, mint például a tökéletességre való hajlam, az öntudatosság, illetve az elköteleződéstől való félelem. Ezenfelül negatív összefüggéseket is találtak: a pályaválasztási döntésképtelenség és a racionális döntéshozási stílus (Mau, 1995), valamint az önhatékonyról kialakított elképzelések (Betz és Luzzo, 1996), az ego identitás szintjének személyes tulajdonságai (Bowlby, 1982) között. E kapcsolatok mögött meghúzódó folyamatok azonban jórészt ismeretlenek.

A kontextuális tényezőket (a szülők és a kortársak) is bevonták az utóbbi időben a vizsgálatba annak kiderítése érdekében, hogyan befolyásolják a pályaválasztást, vagy még pontosabban, a pályaválasztási döntésképtelenséget (Guay, Senecal, Gauthier és Fernet, 2003).

Habár a fejlődésemelvények bizonyos fogalmakra támaszkodva már elmélyítették a pályafejlődés elméleteit, a rendszerek elmélete kiszélesíti ezt, hogy előbbieket besorolhatóvá váljanak az elméletek hosszú sorába. Továbbá a rendszerek elmélete egységesíti a

pályafejlődéssel kapcsolatos kutatások területét, mivel – definíció szerint – nyitott a változásra, önmagából fejlődik ki, és folyamatosan változik, amint összefüggésbe kerül más rendszerekkel (Patton és McMahon, 1999). Az eddigi kutatásokon alapuló tudás, mely megmutatja, hogy a szülőkhöz, testvérekhez és kortársakhoz fűződő viszony hogyan befolyásolja azt, hogy az adott személy miként hozza meg pályaválasztással kapcsolatos döntését, valamint hogy mennyire tart ki e döntése mellett, segítségére lehet a tanácsadóknak abban, hogy megtervezzék a pályatervezést célzó intervenciót.

A tanulmány felépítése a Rendszerelméleti Keret (Systems Theory Framework, STF) (Patton és McMahon, 1997) felépítését követi. A második és a harmadik fejezetben a Tartalom két alrendszerével ismerkedünk (az individuális rendszerrel és a kontextuális rendszerrel), majd a negyedik fejezetben a Folyamat két alrendszerét tárjuk fel (a család és a kortárs kapcsolatok). Az ötödik fejezetben bemutatunk egy, a hagyományostól elérő pályaválasztási megközelítést, amely a kontextuális befolyások visszatérő hatásait mutatja be. A hatodik fejezetben megismerkedhetünk a rendszerelmélet felhasználásával a pályaválasztási beavatkozás során. Végül a hetedik fejezet a következtetéseket, jövőbeni kutatási lehetőségeket részletezi.

Az individuális rendszer

Az STF középpontjában az egyén áll (Patton és McMahon, 1999). A karrierfejlődéssel foglalkozó szakirodalomban az egyén központi szerepe többnyire passzív. Másként fogalmazva: az egyénre úgy tekintenek, mint akit olyan külső hatások formálnak, mint például az egyéni képesség, a társadalmi nem, a szocioökonómiai státusz, stb. (Roberts, 1977). Az STF aktívabb szerepet ad az egyénnek, hiszen a viselkedésszabályozás legfontosabb elemének tekinti. Ez az elképzelés megfelel azoknak a gondolatoknak, melyeket Vondracek, Lerner és Schulenberg (1986) fejtettek ki műveikben, melyek az egyén egyediségét, valamint társadalmi környezetét hangsúlyozzák. Amellett érvelnek, hogy az egyén és az egyéni fejlődés és viselkedés táptalaját adó környezet különböző szintjei között dinamikus interakció zajlik.

A személyes rendszeren belül személyre szabottan jelennek meg különböző tényezők, melyek befolyásolják a karrierfejlődést. Ezek között említhető: az értékek, a társadalmi nem, az egészség, hitek, képesség, életkor és önkép (Patton és McMahon, 1999). Guay és munkatársai az önkép megalkotásának két típusát vizsgálta (önmagunk számára érzékelhető fölismerett önhatékonyság és autonómia), valamint ezek pályaválasztásra gyakorolt hatását. A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a tanulók pályaválasztással kapcsolatos önbizalmi szintjét nagyban növeli a szülők és kortársak által biztosított autonóm támogatás. Utóbbi azt jelenti, hogy a tanuló információt és választásai lehetőséget kap, továbbá bevonják. Guay és munkatársai (2003) tanulmánya azt is felfedte, hogy a szülői kontroll nincs összefüggésben az autonómia és önhatékonyság észlelésének alacsony szintjeivel. Valójában Steinberg és kollégái (1994) arra jutottak, hogy ha a szülő autoritativ módon van jelen a tanuló döntéseiben, akkor a szülői részvétel pozitív hatású (ilyen lehet a szülői elfogadás és részvétel, a családi melegség, a pszichológiai önállóság vagy a demokratikus családon belüli viszony garantálása, valamint a viselkedés felügyelete vagy a szigorúság). Az ilyen pozitív eredmények közé tartozik a jó tanulmányi előmenetel és sikerek, a proszociális viselkedés, a pozitív mentálhigiénia és a szakmailag építő személyes kapcsolatok (Mounts és Steinberg, 1995). A szülői felügyelet szintjeire vonatkozó eredményekkel szemben Guay és munkatársai (2003) azt találták, hogy a kortársak kontrolláló viselkedési formái negatívan korreláltak a tanulók önmaguk számára érzékelt pályaválasztási hatékonyságával és pályaválasztási autonómiájával. Másként fogalmazva: azoknak a tanulóknak, akiknek társai irányító szerepre törekedtek, alacsonyabb volt

a saját maguk számára érzékelt önhatékonysági és autonómiaszintjük. Ennek következtében pedig igen bizonytalanok voltak a pályaválasztással kapcsolatban.

Guay és kollégái (2003.) tanulmányának azonban van egy gyenge pontja, mégpedig az, hogy a felhasznált mérési adatok önértékelési skálák voltak. A szülőket és a kortársakat is be lehetett volna vonni a kérdőíves felmérésbe, hogy ezáltal a méréseknek mélységet adjanak. Az adatokat keresztmetszetesen ábrázolták, ami korlátozza az okság megértését. Továbbá egy hosszú távú kutatási modell elősegíthetné a „pillanatnyi” döntésképtelenség és a krónikus döntésképtelenség megkülönböztetését. Mindazonáltal a szülők és kortársak viselkedése kétségtelenül jelentős hatást gyakorol a pályaválasztással kapcsolatos bizonytalanságra.

A kontextuális rendszer

A társadalmi rendszer

Csak a 21. század kezdete óta kezdtek a tudósok a karrierfejlődés viszonyrendszerére összpontosítani. A több dimenziójú társadalmi támogatás az egyik, társas viszonyok befolyásával összefüggésbe hozható tényező.

1. A testvérek és a szociális támasz

A testvéreket gyakran figyelmen kívül hagyják mint társas kapcsolati biztonságot és támaszt nyújtó személyeket, amely kapcsolat ráadásul egész életén át fennmarad (*Palladino Schultheiss és mtsai, 2002*). A felnőtt testvérek különösen fontos támaszai és gondviselői lehetnek egymásnak számos területen és formában, függetlenül a szülőktől és a család egészétől. A testvérek a biztonságot és a szeretetet jelentik egymás számára (*Cicirelli, 1995*). Az STF azáltal járul hozzá a karrierfejlődéshez, hogy felismeri a folyamatban lévő döntési folyamatot a személy minden egyes életszakaszában bekövetkezett fejlődése közben. Ezt úgy kell elképzelni, hogy az egyén és a rá jellemző rendszerek nemlineáris folyamata szélesebb időbeli szerkezetként halad előre az időben. Az STF figyelembe veszi a múltbeli, jelen- és jövőbeli befolyásoló tényezőket. A Palladino Schultheiss és munkatársai (2002) által írt tanulmány szerint a testvéri kapcsolatok egyéni pályára gyakorolt hatása megerősíti az STF azon feltételezését, miszerint folyamatos változás és visszahatás zajlik. A tanulmány a szociális támasz 4 dimenzióját vizsgálta: érzelmi támasz, szociális integráció, önbecsülési támasz és információs támasz. A résztvevők különbséget tettek a testvérek között általában, illetve a számukra legfontosabb testvér között. A tanulmány rámutatott, hogy a legfontosabb testvér a szociális támasz mind a négy aspektusára befolyással volt. Csak az érzelmi támasz volt az a dimenzió, ahol a többi testvér is hatást gyakorolt az egyénre. A kapott érzelmi támaszt érzelmi közelséggel és bátorítással azonosították. A résztvevők a szociális integráció testvéri támogatását úgy írták le, mint egy olyan helyzetet, ahol van valaki, akivel meg lehet beszélni a dolgokat, hasonlóak személyiségjegyeik és érdeklődési körük, valamint vannak közös barátaik. Az önbecsülési támasz ('esteem support') elsősorban azt jelentette, hogy a legfontosabb testvér bízik a résztvevő képességeiben és kiállításában saját döntései mellett. Utolsóként a legközelebb álló testvér által nyújtott információs támasz alatt azt az időszakot értették, amikor a testvér az adott pályával kapcsolatos információk forrása volt (pl. munkahelyi információ, tapasztalat, tanács és vélemény). Néhány résztvevő nem érezte ezt a fajta befolyást a karrierlehetőségek feltérképezésénél, vagy épp a pályaválasztás visszatérő elemmé vált az idősebb testvérrel kapcsolatban (akit egyébként tipikus módon

Az önbecsülési támasz ('esteem support') elsősorban azt jelentette, hogy a legfontosabb testvér bízik a résztvevő képességeiben és kiállásában saját döntései mellett. Utolsóként a legközelebb álló testvér által nyújtott információs támasz alatt azt az időszakot értették, amikor a testvér az adott pályával kapcsolatos információk forrása volt (pl. munkahelyi információ, tapasztalat, tanács és vélemény).

Néhány résztvevő nem érezte ezt a fajta befolyást a karrierlehetőségek feltérképezésénél, vagy épp a pályaválasztás viszsztatérő elemmé vált az idősebb testvérről kapcsolatban (akit egyébként tipikus módon a legfontosabb testvérként azonosítottak). Másként fogalmazva, a résztvevők úgy érezték, hogy az idősebb testvérek befolyásolták őket. Ugyanakkor azt is hozzátették, hogy ezt nem érezték kölcsönösnek. Azaz nem gondolták úgy, hogy befolyásolták idősebb testvérük pályorientációját vagy pályaválasztását.

a legfontosabb testvérként azonosítottak). Másként fogalmazva, a résztvevők úgy érezték, hogy az idősebb testvérek befolyásolták őket. Ugyanakkor azt is hozzátették, hogy ezt nem érezték kölcsönösnek. Azaz nem gondolták úgy, hogy befolyásolták idősebb testvérük pályorientációját vagy pályaválasztását.

Ezek a támasztényezők általában igen lényegesek az egyén jóléte szempontjából, különösen akkor, ha olyan stresszes élethelyzetekkel kell megküzdnie, mint amilyen például a lehetséges pályák feltérképezése és a pályaválasztás.

2. A testvérek és az azonosság

Palladino Schultheiss és munkatársai (2002) arra a következtetésre jutottak, hogy a testvéri szociális támaszrendszer a pozitív vagy negatív mintakép vagy a személyiség és ideológia révén befolyásolta a résztvevők pályorientációját és pályaválasztását. A pozitív mintakép megléte esetén ennek befolyását annak fokán mérték meg, hogy a résztvevők mennyire néztek fel testvéreikre, és mennyire akartak olyanok lenni, mint ők. A negatív mintakép pedig akkor bukkant föl, amikor a testvér rossz példát jelentett a résztvevő számára, amit el kell kerülni, vagy amikor a résztvevők túl akarták szárnyalni a testvérek aspirációit. A személyiséget és az ideológiát a személyiségjegyek (pl. türelmes és megértő) vagy elképzelések (pl. annak fontossága, hogy a családhoz közel éljünk) alapján határozhatjuk meg.

Ez a két tényező akkor bizonyult fontosnak a résztvevők pályaválasztása során, ha a résztvevő testvérét e tekintetben meghatározó személynek tartotta. Kölcsönösen fordított kapcsolatra bukkantak, mely egyaránt

érvényes volt a legfontosabb testvérré, valamint a többi testvérré is. A résztvevők arról számoltak be, hogy testvéri kapcsolatuk akkor bizonyult a legfontosabbnak pályafejlődésük időszaka alatt, amikor átmeneti periódusok jelentkeztek. Ez a kategória magába foglalta az „átmeneteket a gimnáziumba vagy a gimnáziumból, a pályaváltoztatást, főiskolára jelentkezést vagy főiskolai tanulmányok folytatását, vagy a gimnáziumi tanulmányok vagy kihívást jelentő kurzusok folytatását” (Palladino Schultheiss és mtsai, 2002, 10. o.).

A tanulmány egyik korlátja a résztvevők szelekciós folyamata volt. Azáltal, hogy csak olyan városi bejáró főiskolásokkal készítették interjút, akik folyamatos kapcsolatot tartottak fenn helyi szinten családjaikkal, egyben behatárolták a tanulmány általános követ-

keztetéseinek érvényét, és így a következtetések nehezen alkalmazhatóak más társadalmi csoportokra. A mérítés indexe ('index of enmeshment') felülreprezentált lehet a főiskolai hallgatók húzó hatása miatt, akik a család közelében maradtak. A tanulmányokat meg kellene ismételni más célcsoportokkal, hogy az eredményeket általánosítani lehessen.

Továbbá kvantitatív adatok több információval szolgálhattak volna annak felméréséhez, hogy a résztvevők milyen mértékben térképezték fel a pályaválasztást vagy mennyiben jutottak döntésre azzal kapcsolatban.

A családi rendszer

1. A szülői kapcsolatok

A szülőkről való leválás pszichológiai nehézségei önmagában még nem okoznak pályaválasztási bizonytalanságot. Mi több, a szülőkhöz fűződő kötődési szint önmagában szintén nem jelzi a határozott pályaválasztás hiányát. Habár a leválás és a kötődés ilyen irányú hatása külön-külön következmények nélkül áll, a kettő kombinációja adja azt a családi támaszt, ami leginkább elősegíti a pályaválasztási folyamatot. Blustein és munkatársai (1996) arra a következtetésre jutottak, hogy mindkét változó jelentős mértékben előmozdítja azt, hogy a pályaválasztás iránti elköteleződés módszerének és folyamatának változatait előre jelezhessük. Ebben az elköteleződési folyamatban a szülőkhöz való kötődés akkor válik fontossá, amikor valamilyen fokú pszichológiai leválasztódással fordul elő egyszerre. Két fogalmat szoktak a leválás definiálására használni: konfliktusos függetlenség ('conflictual independence') és hozzáállásbeli függetlenség ('attitudinal independence'). A konfliktusos függetlenség a leválás olyan pszichológiai folyamatára utal, ahol hiányzik a büntudat, a szorongás, a bizalomhiány, a szülők iránt érzett felelősség vagy megbánás. A hozzáállásbeli függetlenség pedig azt jelenti, hogy az egyén olyan attitűdöket, értékeket és elképzeléseket vall magáénak, amelyek különböznek szüleiétől. A leválási-önállósodási folyamat általában tisztázott és stabil identitás kialakulásához vezet. A diszfunkcionálisan működő családokban a gondolkodás és az érzelmek függetlenségére általában a család integritását veszélyeztető tényezőként tekintenek. Ezekben a családokban általában nem bátorítják arra a fiatalokat vagy fiatal felnőtteket, hogy kialakítsák a pszichológiai függetlenség érzését. A kötődést pedig úgy definiálhatjuk, mint a kötődés és közelség érzéseinek percepcióját.

Blustein és munkatársai (1996) eredményei a nemek közötti különbségekre mutattak rá. Arra a következtetésre jutottak, hogy azok a nők, akik a szülőikkel szembeni konfliktusos függetlenséget az egyik szülőhöz való mérsékelt kötődéssel együtt élik meg, szintén jobban elkötelezettek pályaválasztásukkal kapcsolatban, és csak kevésbé hajlamosak előre lezártnak tekinteni a pályaválasztást. A kizárás ('foreclosure') azt jelenti, hogy az elköteleződési folyamat iránt zártan, dogmatikusan és kettősséggel viszonyulnak, nem pedig nyitottan. Mindazonáltal nem ez volt a helyzet az ugyanabban a mintában előforduló férfiakkal kapcsolatban, akiknek az esetében nem fedezhetünk fel kapcsolatot a pszichológiai szeparáció és a szülői kötődés között, mely kizárási tendenciával párosulna.

A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a férfiak elköteleződési folyamata bizonyos fokig az apjukhoz való kötődés és az apjuktól való konfliktusos függetlenség együttes meglétéén alapult. Mi több, azok a férfiak, akik viszont nagyobb hozzáállásbeli függetlenséget mutattak az apjuktól, kevésbé voltak elkötelezettek pályaválasztásukkal kapcsolatban. Ennek megfelelően az apáktól való valamilyen fokú függés elősegítette a pályaválasztás iránti elkötelezettséget. Az eredmények azt mutatták, hogy az apa-fiú kapcsolat sokkal nagyobb befolyást gyakorol a pályaválasztásra, mint az anya-fiú kapcsolat. A férfiak és a nők számára egyaránt a büntudat, a szorongás, a bizalomhiány, valamint a

szülő(k) iránt érzett felelősség vagy megbánás hiánya jelentős szerepet töltött be a pályaválasztással kapcsolatos orientációs képességükben. A szülők iránt érzett bizonyos fokú kötődés is közrejátszó tényező volt. A férfiak számára azonban a legfontosabb faktor az apjuk iránti kötődés. A fő különbség az, hogy a férfiak pályaválasztással kapcsolatos elköteleződését elmélyítette az, ha az apjuk attitűdjeihez hasonló nézeteket és értékeket vallottak.

A tanulmány keresztmetszetes szerkezete nem teszi lehetővé az oksági viszonyok vizsgálatát. Az önbeszámoló jellege és felhasználása szintén korlátozó tényező. Továbbá az általánosítást csak olyan, nem végzős diákokra alkalmazhatjuk, akiknek még mind a két szüleje él. Ugyanakkor mindezen korlátok ellenére a kutatók olyan elméleti alapot fektetnek le, amely elősegíti a pályafejlődés megértését a szülők és fiatalok közötti komplex kapcsolati rendszer vizsgálatával.

2. A családi hálózat

Számos tanulmány megerősítette már a családi származás egyéni pályafejlődésre és pályaválasztásra gyakorolt befolyását (*Gottfredson, 1971; Palladino Schultheiss és mtsai, 2002; Super, 1957*), de azt a kérdést, hogy a családi dinamika hogyan hat a döntési folyamatra, már jóval ritkábban választották meg a kutatók. Kinnier és munkatársai (1990) a családi hálózat és pályaválasztási bizonytalanság közötti kapcsolatot vizsgálták. Ezen belül a pályaválasztással kapcsolatos döntésképtelenség mértékét és az önelkülönítés ('self-differentiation') két skáláját (generációk közötti fúzió / egyéni jelleg kialakulása, generációk közötti háromszögelés ['intergenerational fusion' / 'individuation', 'intergenerational triangulation']) vizsgálták, hogy a hálózatot ('enmeshment') meghatározhatják. A családi dinamikára vonatkozó eredmények azt mutatták, hogy azok, akik határozottabbak voltak, a családjaikon belül általában individuálisabbnak tűntek és kevésbé háromszögeltek. Habár az eredmények statisztikailag jelentősek, mindazonáltal gyengék (a teljes ellentmondási mutató 11 százalék). Ez az alkalmazott módszernek köszönhető (mely meglehetősen újnak számított a tanulmány írásakor). Továbbá csekély volt az Egyéni Jelleg Kialakulását Vizsgáló Skála (Individuation Scale) tesztelés-újratesztelés megbízhatósága (0,55), valamint a társadalmilag megkívánttal való pozitív korreláció. Mi több, a tesztalanyok életkorának eloszlása meglehetősen aránytalan volt, mivel a résztvevők életkora 17 és 54 év közé esett, mindazonáltal a megkérdezettek 90 százaléka 24 éven aluli volt. A hálózat és a döntésképtelenség közötti kapcsolatot a jövőben erősíteni lehetne, ha a hálózat mérésére megfelelőbb mérőeszközt fejlesztenek ki.

A kutatók úgy vélték, hogy a tanulmány készítésének idejében ez volt a legalkalmasabb felhasználható eszköz, bár már akkor elismerték, hogy finomítás szükséges. A pályaválasztással kapcsolatos határozatlanság talán a szülők túlzott szerepvállalásában keresendő (családi hálózat vagy fúzió), vagy a háromszögelésben, ahol mindkét szülő egymásnak ellentmondó információkat ad, melynek következtében az egyén nyomás alatt érzi magát.

A kapcsolatrendszerek

A család

Guay és munkatársai (2003) arra a következtetésre jutottak, hogy a szülői kontroll nem von automatikusan maga után döntésbeli határozatlanságot; Steinberg és kollégái (1994) pedig megerősítik, hogy a szülői jelenlét és részvétel tulajdonképpen pozitív eredményekkel jár. Pontosabban a tekintélyelvűség és autonóm támogatás a magas szintű érzé-

kelt önhatékonysággal és autonómiával áll összefüggésben, mely pedig kapcsolatban áll a pályaválasztási tevékenységekbe vetett önbizalom magas szintjeivel. Ennek megfelelően, habár Kinnier és munkatársai (1990) arra jutottak, hogy a családi hálózat, bár gyengén, de összefüggésben áll a pályaválasztással kapcsolatos határozatlansággal, mégis úgy tűnik, hogy a szülők részvétele és bevonása pozitív eredményekkel jár.

Kinnier és kollégái (1990, 311. o.) hangsúlyozzák, hogy a „hálózatot természetesen sosem szabad összekeverni az érzelmi közelséggel. A családon belüli érzelmi közelség (ami nem azonos a hálózattal) a tapasztalatok alapján elősegíti a magas önbecsülést, magabiztosságot, és a gyermekekkel való jól-lét érzetét”. Az egyik tanulmányában Lopez (1989) pozitív kapcsolatba hozta a pszichológiai szeparációt a hivatással kapcsolatos identitással. Ez megfelel Blustein és munkatársai (1996) eredményeinek, melyek rámutatnak, hogy a fiatalok kevésbé hajlamosak a kizárásra (‘foreclose’) és a pályaválasztással kapcsolatos elköteleződés terén való előrelépésre, ha a fiatalok nagyon kötődnek a szüleikhez, és konfliktusosabban függetlenek tőlük. Ugyanakkor nem találtak jelentős kapcsolatot a szülőktől való pszichológiai szeparáció, a pályaválasztási határozatlanság és a pályaválasztási önhatékonyság között. Eigen és munkatársai (1987) sem találtak jelentékeny összefüggést a családi alkalmazkodóképesség, a kohézió és a pályaválasztási határozatlanság között. Santos és Coimbra (2000) szintén arra a következtetésre jutott, hogy elhanyagolható a kapcsolat a pszichológiai szeparáció és akár a folyamatos pályaválasztási határozatlanság, akár az általában vett határozatlanság között.

Csupán két tanulmány bukkant létező kapcsolatra a pályaválasztási határozatlanság és a családi változók között. Whiston (1996) kutatási eredményei szerint csak a nők pályaválasztási határozatlansága viszonyul negatívan a családdal való összefonódáshoz és a családi kontrollhoz. Whiston tanulmánya arra is rámutatott, hogy mind a férfiak, mind a nők pályaválasztási önhatékonysága pozitív kapcsolatban áll azzal, hogy a családok milyen mértékben bátorítják és támogatják a függetlenséget és a részvételt egy sor tevékenység során. Guerra és Braungart-Rieker (1999) arra jutottak, hogy a szülői kapcsolatok tanulói percepciói az iskolában töltött év és az identitás-formáció idején és az után áll összefüggésben a pályaválasztási határozatlansággal. Azt a következtetést vonták le, hogy a tanulók kevésbé voltak határozatlanok a pályájukkal kapcsolatban, ha az édesanyjuk jobban bátorította függetlenségre őket gyermekkorukban, mint azok a tanulók, akik úgy írták le édesanyjukat, mint aki túlzottan is óvta őket.

Ez a kutatásokon belül megmutatkozó ellentmondás annak köszönhető, hogy a hivatással kapcsolatos identitásmérő fogalmak eltérnek a határozatlanságot behatároló fogalmaktól. Így nem állítható, hogy valóban semmi kapcsolat nem létezik. Lehetséges, hogy közbenső tényezők játszanak közre. A jelentős hatás hiánya annak is köszönhető, hogy a tanulmányokban kis számú résztvevő szerepelt, a hatásméret nagysága nem volt elég nagy, és a heterogenitás nem érte el a megfelelő szintet.

A kortárs kapcsolatok

Amint már korábban bemutattuk, Guay és munkatársai (2003) a kortársak pályaválasztásban játszott szerepét vizsgálták. Arra a következtetésre jutottak, hogy ha a kortársak önálló támaszt nyújtottak az egyénnek, akkor a tanulók nagyobb valószínűséggel rendelkeztek pályaválasztással kapcsolatos önhatékonysági képpel és pályaválasztási önállósággal. A kortársak kontrollja ezzel szemben negatívan korrelált a két előbbi tulajdonsággal. Ez a megfigyelési eredmény hasonló volt Felsman és Blustein (1999) konklúzióihoz.

Utóbbi szerzők bemutatták, hogy azok a fiatalok, akik nagyobb kötődésről számoltak be kortársaik iránt, nagyobb valószínűséggel térképezik fel pályaválasztási lehetősé-

geiket. Mi több, ugyanezek a fiatalok nagyobb előrehaladást értek el a pályaválasztással kapcsolatos elhatározásuk terén. A kortársak befolyásával kapcsolatos hasonló eredmények talán annak köszönhetőek, hogy a közeli kapcsolatok segítenek az egyéneknek, hogy többet megtudjanak magukról. Továbbá a közeli társas kapcsolatok biztonságot és pszichológiai támaszt nyújtanak, és mindkettő elősegíti az egyén karriertervvel kapcsolatos elhatározását.

A nem ítéletalapú megközelítés

A karrierelmélet hagyományosan az egyéni gondolkodásra és döntésre helyezte a hangsúlyt a pályaválasztással kapcsolatban. Azokról az egyénekről, akik másokra támaszkodtak a pályaválasztás során, úgy vélekedtek, mint függő (*Harren, 1979*) vagy túlságosan előzékeny egyének (*Eigen és mtsai, 1987*). Ugyanakkor a másokra való támaszkodásról és segítségkérésről azt gondolták, hogy gátolják a hatékony pályaválasztást.

Az újabb megközelítések (STF, MST, DST, LSF), melyek a kontextuális befolyások visszatérő hatásait vizsgálják, különös tekintettel a családra és a kortársakra, sokkal kevésbé ítéletorientáltak. Ez visszavezet ahhoz a gondolathoz, hogy a kapcsolatokban keresik az értékeket. Elismeri és normalizálja az egyén azon igényét, hogy számíthasson és támaszkodhasson másokra, ugyanakkor azt is megtanulja, hogyan vállaljon felelősséget magáért és saját tetteiért. Melody és munkatársai (1992) különbségekre bukkantak a gondoskodókkal fenntartott egészséges kötődések és a diszfunkcionális kapcsolatok (vagy azok hiánya) között. Az egészséges kapcsolatban a gondoskodó féltől megtanult három üzenetet a következőképp írja le: értékes vagyok; a kapcsolatok arról szólnak, hogy adunk és kapunk; felelős vagyok magamért. Melody munkája is tükrözi a kölcsönös egymásrautaltságban rejlő értéket, melyet az STF-ben is tetten érhetünk. Amint már korábban bemutattuk, a pályafejlődés szisztematikus tanulmányozása egyesíti a már létező elméletek erősségeit egy kevésbé ítéletfüggő és elfogadóbb módon. Patton és McMahon (1996) kimutatja, hogy rendszerelméleti szempontból kevésbé releváns értékítéleteket alkotunk a részidős munkavégzésről, a munkamegosztásról, az otthonteremtésről, az alkalmi munkáról és a munkanélküliségről, mivel az STF grafikusán is bemutatja a különböző befolyások jelenlegi együttállását, melyek felelősek az egyéni pályafejlődés jelenlegi státuszáért. Ennek megfelelően minden karrieropciót igazolni lehet és meg lehet magyarázni a rendszerek befolyása felől (*Patton és McMahon, 1996, 169–179. o.*).

A kötődési elmélet értéke az a felvetés, hogy bizonyos fokú kötődés megkönnyíti a kockázatvállalást és a lehetőségek feltérképezését. A független gondolkodás és másokra támaszkodás közötti egyensúlyt pedig elő lehet segíteni.

A rendszerelmélet felhasználása a pályaválasztásba való beavatkozás során

Az STF azt állítja, hogy a pályafejlődés egy egész életen át tartó jelenség, és folyamatos döntéshozatali láncot von maga után. Ez egy olyan folyamat, melynek során kiszelektáljuk az információt, amit folyamatosan kapunk a rendszer felől, tudatosan és tudtunkon kívül. A folyamat során működésbe lépő kognitív funkciók arra készítetik az egyént, hogy szubjektív és objektív értékítéleteket hozzon. Néhány értékítéletet meg lehet fogalmazni, míg másokat nem. Az STF szerint a szakemberek segíthetik az egyént értékítéleteinek megfogalmazásában, mégpedig azáltal, hogy segítenek nekik a különböző rendszerhatások, valamint a múlt, jelen és jövő közötti kapcsolatok létrehozásában (*Patton és McMahon, 1999*). A családi diagramokat is fel lehet használni ilyen eszközként, mégpedig a

család pályaválasztásra gyakorolt hatásának feltérképezésében. A szakemberek kreatív módon értékelhetik a családi munkát, a gazdasági elvárásokat, a családi munka értékét, a családi szerepek percepcióit és a világnézetet (Heppner és mtsai, 1994). Az információkat olyan módon is meg lehet világítani, amit standardizált interjúkkal vagy kérdőívekkel nem lehetne véghezvinni. Az így kinyert információk segíthetnek a változást előmozdító opciók kialakításában (Papp és Imber-Black, 1996). Habár általában a családterápiánál használják, Malott és Magnuson (2004) a genogramokat egy ötszekciós kísérleti csoportnál használta fel egy olyan egyetemi pályaválasztási osztályban, melyet még nem végzős egyetemisták számára terveztek, akik karrierterveket szövöttek. A tanulók maguk számoltak be elégedettségük szintjéről. Ez azt mutatta, hogy a csoportélmény igen hatékony és gyümölcsöző tapasztalat volt. Mindazonáltal az elégedettségéről készített önbeszámoló csak részleteiben tudja megmutatni a program hatékonyságát.

Az elő- és utómérések fel lehetnek használni a jövőbeli tanulmányoknál a hatékonyság vizsgálatához és ennek pályaválasztással kapcsolatos döntésképtelenségre, a karriercélok egyértelműségére, döntéshozási stratégiákra és személyes tudásra gyakorolt hatásainak tanulmányozásához. Ezt kiegészíthetnék utótanulmányok, hogy vizsgálni lehessen a csoportélmény / osztály hosszú távú hatásait.

Amint fentebb már jeleztük, a tekintélyelvűség (azaz a szülői elfogadás és részvétel vagy melegség, a pszichológiai autonómia garantálása vagy a demokrácia, valamint a viselkedés felügyelete vagy a szigorúság) a szülők által elősegített önálló támasszal – mely azt jelenti, hogy a szülők választási lehetőséget, információt és segítséget adnak a fiatalnak – együtt olyan kulcsfogalmak a klinikai pszichiáterek számára, melyeket előszeretettel használnak a családterápia során. A klinikai orvosok számára a leglényegesebb, hogy azonosítsák a pozitív, egészséges szülői segítség és a túlzott ragaszkodás közötti különbséget.

A családterápiát fel lehet használni arra, hogy még több tekintélyt és önálló szülői támogatást adjanak. A klinikai orvosok ügyelhetnek a családon belüli konfliktus és támogatás különböző mértékére, és alternatív interakciós formákat kínálhatnak fel, ha ez szükségesnek mutatkozik. A családterapeuta által felállított modellt hasznosítani lehet az új technikák tanítása során. A családterápia három fontos üzenetre taníthat meg, melyet a gondviselőkkel fenntartott egészséges kapcsolatokban tanulunk meg (Melody, 1992): „Értékes vagyok”. A kapcsolatok arról szólnak, hogy kapok is és adok is: „Felelős vagyok magamért és a döntéseimért”. Ezeket az üzeneteket természetesen egyéni terápia vagy csoportterápia során is meg lehet tanítani, folyamatos csoportmunka révén és pszichológiai neveléssel. A mentálhigiénés klinikák és bentlakásos intézmények, a kettős diagnosztikus kezelést alkalmazó központok mellett az iskolarendszer is kiváló hely és eszköz lehet ezeknek az üzeneteknek a megtanításában azért, hogy elősegítse a nagyobb önhatékonyság kifejlődését, az önállóbb gondolkodás kialakulását, valamint a pályaválasztás folyamata iránt tanúsított nagyobb elkötelezettséget. Az önhatékonyság percepcióinak fejlesztését is meg lehet tanítani és fokozni.

A kötődéssel foglalkozó tudósok, Ainsworth és Bowlby felhívták a figyelmet a biztos háttér segítségére a környezet feltérképezésében. A terapeutikus kapcsolatot azon kliensek esetén lehet felhasználni, akik olyan nehézségekkel kapcsolatos tanácsadásért fordulnak a terapeutához, mely a fiatalok fejlődésével és még inkább a pályafejlődéssel függ össze. A terapeutával kiépített kapcsolat az, mely központi szerepet tölt be abban, hogy a tanácsadás hatékony legyen. Ezen a kapcsolaton keresztül az egyéneket rá lehet vezetni, hogy felismerjék erősségeiket, és megkíséreljék a destruktív viselkedés újraformálását azáltal, hogy reményt csepegtetünk beléjük. A kapcsolat az egészséges kötődést és az egészséges konfliktust is modellezheti. A változás kiváltójaként használt terapeutikus kapcsolat így megerősíti a függetlenség értékét.

Következtetések, jövőbeni kutatások

Nagy lehetőséget rejt és sokat lehet majd tanulni abból, ha folytatjuk annak vizsgálatát, hogy az egyének hogyan tanulnak és készülnek fel a munkára. Ismert tény, hogy néhány fiatal felnőtt a testvéreitől tanul azáltal, hogy információs forrásként használja őket (azaz információs támasznak). A testvéreikhez fordulnak tanácsért és véleményért, valamint őket tekintik példaképnek is. Ha megismernénk, hogy az egyének hogyan internalizálják a testvérektől szerzett információt a munkáról kialakított személyes képekké és elvárásokká, akkor sokkal jobban fel tudnánk készülni az intervencióra. További szisztematikus kvantitatív tanulmányokra van szükség annak kiértékeléséhez, hogy a testvéri támogatás és a testvérrel való azonosulás milyen mértékben áll összefüggésben a lehetséges pályák feltérképezésének sikerességével, a pályaválasztás iránti elköteleződés felé megtett lépésekkel, az elérni kíván munkahelyi célokkal és a jövőbeni munkavégzéssel kapcsolatos elvárásokkal.

A viselkedés megfigyelését fel lehet használni arra, hogy kvantitatív módon megmérjük a családi környezet és a fiatal felnőttek karrierfejlődésének és pályaelégedettségének sikeres megtárgyalása közötti kapcsolatot. A kutatás hiányos továbbá a tekintetben is, hogy más kontextuális tényezők (pl. szociokulturális és szocioökonómiai) hogyan viszonyulnak a karrierfejlődéshez és a pályaválasztáshoz.

Amint fentebb már bemutattuk, a pályaválasztásra gyakorolt családi befolyásokkal kapcsolatos ellentmondó kutatási eredmények miatt pontosabb fogalmakat és modelleket kell kidolgozni és használni. Kinnier és munkatársai (1990) például felhívták rá a figyelmet, hogy a hálózat egzaktabb mérésére van szükség. Azt állították, hogy a PAFS-Q tűnik a legalkalmasabb eszköznek, habár még ezzel a módszerrel kapcsolatban is az a véleményük, hogy nem elég átlátható és mérhető. Blustein és munkatársai (1996) megjegyezték, hogy a pályaválasztással és karrierlehetőségekkel kapcsolatos bizonytalanság leírására használt fogalmak talán túlságosan is kétértelműek, ami ellentmondásos kutatási eredményekhez vezethet.

A kutatás finomításával az STF visszatér ahhoz a gondolathoz, hogy az egyén kapcsolataiban keresse a megoldás kulcsát, ezáltal pedig hozzájárulhasson a pályaválasztás területéhez és megfelelően a hasznosság etikai elvének.

Irodalomjegyzék

- Ainsworth, M. D. S. (1989): Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44. sz. 709–716. DOI: [10.1037//0003-066x.44.4.709](https://doi.org/10.1037//0003-066x.44.4.709)
- Betz, N. E. és Luzzo, D. A. (1996): Career assessment and the Career Decision Making Self-Efficacy Scale. *Journal of Career Assessment*, 4. sz. 413–428. DOI: [10.1177/106907279600400405](https://doi.org/10.1177/106907279600400405)
- Blustein, D. L., Walbridge, M. M., Friedlander, M. L. és Palladino, D. E., (1996): Contributions of psychological separation and parental attachment to the career developmental process. *Journal of Counseling Psychology*, 38. 1. sz. 39–50. DOI: [10.1037/0022-0167.38.1.39](https://doi.org/10.1037/0022-0167.38.1.39)
- Bowlby, J. (1982): *Attachment and Loss: Volume I, Attachment*. 2nd ed. Basic Books, New York.
- Cicirelli, V.G. (1995): *Sibling Relationships Across the Lifespan*. Plenum, New York. DOI: [10.1007/978-1-4757-6509-0](https://doi.org/10.1007/978-1-4757-6509-0)
- Cohen, C. R., Chartrand, J. M. és Jowdy, D. P. (1995): Relationships between career indecision subtypes and ego identity development. *Journal of Counseling Psychology*, 42. sz. 440–447. DOI: [10.1037/0022-0167.42.4.440](https://doi.org/10.1037/0022-0167.42.4.440)
- Dinklage, L. B. (1968): *Decision Strategies of Adolescents*. Doktori disszertáció. Kézirat. Harvard University.
- Eigen, C. A., Hartman, B. W. és Hartman, P. T. (1987): Relations between family interaction patterns and career indecision. *Psychological Reports*, 60. sz. 87–94. DOI: [10.2466/pr0.1987.60.1.87](https://doi.org/10.2466/pr0.1987.60.1.87)
- Felsman, D. R. és Blustein, D. L. (1999): The role of peer relatedness in late adolescent career development. *Journal of Vocational Behavior*, 54. sz. 279–295. DOI: [10.1006/jvbe.1998.1664](https://doi.org/10.1006/jvbe.1998.1664)
- Gottfredson, L. S. (1981): Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational

- aspirations. *Journal of Counseling Psychology*, 28. sz. 545–579. DOI: [10.1037/0022-0167.28.6.545](https://doi.org/10.1037/0022-0167.28.6.545)
- Guay, F., Senecal, C., Gauthier, L. és Fernet, C. (2003): Predicting career indecision: A self-determination theory perspective. *Journal of Counseling Psychology*, 50. 2. sz. 165–177. DOI: [10.1037/0022-0167.50.2.165](https://doi.org/10.1037/0022-0167.50.2.165)
- Guerra, A. L. és Braungart-Rieker, J. M. (1999): Predicting career indecision in college students: The roles of identity formation and parental relationship factors. *The Career Development Quarterly*, 47. sz. 255–266. DOI: [10.1002/j.2161-0045.1999.tb00735.x](https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.1999.tb00735.x)
- Harren, V. H. (1979): A model of career decision-making for college students. *Journal of Vocational Behavior*, 14. sz. 119–133. DOI: [10.1016/0001-8791\(79\)90065-4](https://doi.org/10.1016/0001-8791(79)90065-4)
- Heppner, M. J., O'Brien, K. M., Hinkelman, J. M. és Humphrey, C. F. (1994): Shifting the paradigm: The use of creativity in career counseling. *Journal of Career Development*, 12. 2. sz. 77–86. DOI: [10.1007/bf02117430](https://doi.org/10.1007/bf02117430)
- Kinnier, R. T., Brigman, S. L. és Noble, F. C. (1990): Career indecision and family enmeshment. *Journal of Counseling and Development*, 68. 3. sz. 309–312. DOI: [10.1002/j.1556-6676.1990.tb01379.x](https://doi.org/10.1002/j.1556-6676.1990.tb01379.x)
- Lamborn, S. D., Mounts, N. S., Steinberg, L. és Dornbusch, S. M. (1991): Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 62. sz. 1049–1065. DOI: [10.1111/j.1467-8624.1991.tb01588.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1991.tb01588.x)
- Leong, F. T. L. és Chervinko, S. (1996): Construct validity of career indecision: Negative personality traits as predictors of career indecision. *Journal of Career Assessment*, 4. sz. 315–329. DOI: [10.1177/106907279600400306](https://doi.org/10.1177/106907279600400306)
- Lopez, F. G. (1989): Current family dynamic, trait anxiety, and academic adjustment: Test of a family-based model of vocational identity. *Journal of Vocational Behavior*, 35. sz. 76–87. DOI: [10.1016/0001-8791\(89\)90049-3](https://doi.org/10.1016/0001-8791(89)90049-3)
- Malott, K. M. és Magnuson, S. (2004): Using genograms to facilitate undergraduate students' career development: A group model. *The Career Development Quarterly*, 5. 2. sz. 178–187. DOI: [10.1002/j.2161-0045.2004.tb00988.x](https://doi.org/10.1002/j.2161-0045.2004.tb00988.x)
- Mau, W. C. (1995): Decision-making style as a predictor of career decision making status and treatment gains. *Journal of Career Assessment*, 3. sz. 89–99. DOI: [10.1177/106907279500300107](https://doi.org/10.1177/106907279500300107)
- Melody, P. Miller, A. W. és Miller, J. K. (1992): *Facing Love Addiction: Giving Yourself the Power to Change the Way You Love*. Harper Collins, New York.
- Mounts, N. S. és Steinberg, L. (1995): An ecological analysis of peer influence on adolescent grade point average and drug abuse. *Developmental Psychology*, 31. sz. 915–922. DOI: [10.1037//0012-1649.31.6.915](https://doi.org/10.1037//0012-1649.31.6.915)
- Palladino Schultheiss, D. E., Palma, T. V., Predragovich, K. S. és Glasscock, J. M. (2002): Relational influences on career paths: Siblings in context. *Journal of Counseling Psychology*, 49. 3. sz. 302–310. DOI: [10.1037/0022-0167.49.3.302](https://doi.org/10.1037/0022-0167.49.3.302)
- Papp, P. és Imber-Black, E. (1996): Family themes: Transmissions and transformation. *Family Process*, 35. sz. 5–20. DOI: [10.1111/j.1545-5300.1996.00005.x](https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.1996.00005.x)
- Patton, W. és McMahon, M. (1997): *Career Development in Practice: A Systems Theory Perspective*. New Hobsons Press, Sydney, Australia.
- Patton, W. és McMahon, M. (1999): *Career Development and Systems Theory: A New Relationship*. Brooks/Cole Publishing, Paris.
- Roberts, K. (1977): The social conditions, consequences and limitations of career guidance. *British Journal of Guidance and Counseling*, 5. sz. 1–9. DOI: [10.1080/03069887708258093](https://doi.org/10.1080/03069887708258093)
- Roe, A. (1956): *Psychology of Occupations*. Harper & Brothers, New York. DOI: [10.1037/13192-000](https://doi.org/10.1037/13192-000)
- Santos, P. J. és Coimbra, J. L. (2000): Psychological separation and dimension of career indecision in secondary school students. *Journal of Vocational Behavior*, 56. sz. 346–362. DOI: [10.1006/jvbe.2000.1719](https://doi.org/10.1006/jvbe.2000.1719)
- Steinberg, L., Elmen, J. D. és Mounts, N. S. (1989): Authoritative parenting, psychosocial maturity, and academic success among adolescents. *Child Development*, 60. sz. 1424–1436. DOI: [10.2307/1130932](https://doi.org/10.2307/1130932)
- Steinberg, L., Lamborn, S. D., Darling, N., Mounts, N. S. és Dornbusch, S. M. (1994): Over-time changes in adjustment and competence among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families. *Child Development*, 65. sz. 754–770. DOI: [10.2307/1131416](https://doi.org/10.2307/1131416)
- Steinberg, L., Lamborn, S. D., Dornbusch, S. M. és Darling, N. (1992): Impact of parenting practices on adolescent achievement: Authoritative parenting, school involvement, and encouragement to succeed. *Child Development*, 63. sz. 1266–1281. DOI: [10.1111/j.1467-8624.1992.tb01694.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1992.tb01694.x)
- Super, D. E. (1957): *The Psychology of Careers*. Harper & Brothers, New York.
- Vondracek, F. W., Lerner, R. M. és Schulenberg, J. E. (1986): *Career Development: A Life-Span Developmental Approach*. Erlbaum, Hillsdale, NJ.
- Whiston, S. C. (1996): The relationship among family interaction patterns and career indecision and career indecision-making self-efficacy. *Journal of Career Development*, 23. sz. 137–149. DOI: [10.1007/bf02359293](https://doi.org/10.1007/bf02359293)